

ЛИСТ ВЕЛИКА СРБИЈА О КОЛУ СРПСКИХ СЕСТАРА 1903. ГОДИНЕ

Апстракт: Коло српских сестара основано је 1903. године од стране виђенијих Српкиња у Београду с циљем помагања српског народа у Старој Србији и Македонији који је био изложен насиљу од стране Турака, Арбанаса и Бугара. Историјски извори о Колу српских сестара сачувани су у фрагментима јер је целокупна архива спаљена уочи Првог светског рата како не би пала непријатељу у руке. Драгоцене податке о оснивању и раду ове патриотске организације нашли смо у штампи која је тада излазила. У раду је приказано оснивање и рад Кола српских сестара кроз призму листа Велика Србија 1903. године.

Кључне речи: Коло српских сестара, лист Велика Србија, Стара Србија, Македонија, 1903.

Лист *Велика Србија* почео је да излази у Београду од 14. јануара 1888. године¹ под уредништвом Стевана Владислава Каћанског.² Лист је под његовим уредништвом излазио до његове смрти маја 1890. године.³ Након смрти "старог барда" на чело главног уредника долази његов син Владислав Стеван Каћански.⁴ Владислав Каћански уређиваће лист до пролећа 1893. године када је угашен услед финансијских потешкоћа.⁵ Лист је поново покренуо 1903. године песник Драгутин Илић и он ће излазити свега неколико месеци, тачније до краја 1903. године када је поново угашен.⁶

У току Великог рата излазило је ваљевско, нишко и солунско издање листа⁷, а након стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у периоду од 1921. до 1926. лист је био орган Српске странке која је била формирана 1920. године.⁸ Уредници листа у том периоду били су адвокат Радивоје К. Новаковић⁹, штампар Гавра Давидовић¹⁰, публициста Божа Савић¹¹ и Александар Станојевић.¹²

¹ Сви датуми у раду су по старом календару.

² Н. Жутић, *Велика Србија 1888-1926 – историографска анализа листова Велика Србија*, Београд 2016, 47.

³ "Стеван Владислав Каћански", *Велика Србија*, бр.19, 6. мај 1890.

⁴ Н. Жутић, н. д., 71.

⁵ "Читаоцима и пријатељима Велике Србије", *Велика Србија*, бр. 15, 14. април 1893.

⁶ Н. Жутић, н. д., 134-138.

⁷ Исто, 143-144.

⁸ Исто, 187.

⁹ Исто, 196.

¹⁰ Исто, 223.

¹¹ Н. Жутић, н. д., 262.

¹² Исто, 268.

У периоду од 1888. до 1903. године лист *Велика Србија* био је ванстраначки, национални лист који је у својим чланцима обрађивао теме из националне историје, књижевности, поезије, уметности, друштвеног, политичког и економског живота у Србији, српским земљама под окупацијом и иностранству. У листу су објављивани текстови и извештаји из Босне и Херцеговине, Далмације, Срема, Баната, Бачке, Славоније, Црне Горе, Старе Србије и Македоније. Лист је поклањао пажњу свим оним крајевима у којима је живео српски народ. У текстовима који су објављивани о српском народу у Аустроугарској осећала се значајна антиаустројска нота.

Што се тиче реконструкције, оснивања и рада Кола српских сестара до 1914. године, велики проблем историчарима прави чињеница да је мало извора сачувано о овом друштву. Скоро целокупна архива Главног одбора Кола до 1914. године уништена је у Првом светском рату како не би пала непријатељу у руке. Документа о раду Кола налазе се само у фрагментима разних фондова Архива Србије, Историјског архива Београда, Архива Југославије и локалних архива широм Србије.¹³ Због свега наведеног, писање листа *Велика Србија* о Колу српских сестара 1903. године представља значајно сведочанство о делатности овог хуманитарног и патриотског друштва.

Година 1903. била је веома тешка за српски народ у Старој Србији и Македонији. Бугарска је на подручје Старе Србије и Македоније убацивала комитске чете које су терорисале српски народ, док су разуларени Арбанаси свакодневно убијали и пљачкали Србе, а нису се либили ни да убију у Косовској Митровици великог заштитника српског народа руског конзула Григорија Степановича Шчербину. Смрт руског конзула у Митровици схваћена је код Срба у Старој Србији као национална трагедија.¹⁴

Делфа Иванић, супруга српског вице конзула у Скопљу Ивана Иванића, овако је описала те судбоносне догађаје кроз које је пролазио српски народ: „С пролећа 1903 настале су биле врло бурне прилике у Старој Србији и Македонији. Прилике које су претходиле страшном и крвавом устанку македонском. Све што је било боље и честитије није могло остати на миру. Прваци народни били су прво затварани, па онда удављени или обешени и затим у море бачени... Није било куће у Старој Србији и Македонији коју полиција није претресла; није било дома из кога један или двојица нису били у грозним турским апсанама. Мало је породица у којима женско челаде није било осрамоћено, где бар један члан није био убијен, било мучки или прса у прса. Али није српско племе... имало да трпи само од Турака и Арнаута; њему су исто толико нахудила и браћа – небраћа Бугари... У самом битолском вилајету било је 108 погорелих села, а по устанку са земљом срањених... Жене осташе без другова, нејач без родитеља и хранитеља... било је рањених и болних, умно болних, гладних, жедних, голих и босих... Поче народ емигрирати у Србију... Српкиње из слободне Србије, из Престонице, разумедоше свој задатак“.¹⁵

Дубоко погођена оним што је доживела у Старој Србији и Македонији Делфа Иванић је по повратку у Београд дошла на идеју да се оснује једно женско

¹³ Љ. Мирковић, „Грађа о Колу српских сестара у Архиву Србије“, Архивски преглед, 1-2, Београд 1990, 65.

¹⁴ Р. Самарџић и др, Косово и Метохија у српској историји, Београд 1989, 65-66.

¹⁵ Љ. Мирковић, н.д., 65-66.

патриотско друштво чији би циљ био помагање српског народа јужно од Ристовца. Своје мишљење поделила је са Надеждом Петровић и њих две су после неколико састанака одлучиле да крену са оснивањем овог друштва.¹⁶

Први састанак будућег друштва одржан је јула 1903. године у Београду у кући Мите Петровића, оца Надежде и Растка Петровића и њему су присуствовали: Надежда Петровић, Делфа Иванић, Иван Иванић, родитељи Надежде Петровић, Јулка Јањић, Марија Јелачић, Мица Мишковић, Јелена Лазаревић, Јулијана Ђукић, Перса Продановић, Милица Добри, Живка Спасић, Даница Дачић, Косара Цветковић и друге. Другом састанку присуствовао је и Бранислав Нушић који се са Иваном Иванићем обавезао да изради правила „за једно женско патриотско – хумано – културно друштво, које ће имати своје одборе по свим већим местима Краљевине Србије, са задатком да пружа што већу помоћ пострадалом српском живљу у Старој Србији и Македонији, а доцније кад ојача, да се окрене и на другу страну, где год има поробљеног нашег народа“. На предлог Бранислава Нушића друштво је добило назив Коло српских сестара.¹⁷

Оснивање Кола српских сестара извршено је на Велику Госпојину 15/28. августа 1903. године у великој сали Коларца. Тог дана *Велика Србија* је извештавала: „Угледне београдске госпође и госпођице договоривши се на два претходна збора, решиле су да се у Београду образује „коло српских сестара“ с патриотском тенденцијом, Циљ је овога друштва, које је наишло на одличан пријем у целој Србији, да свима средствима олакша тежак положај наше браће у Старој Србији и Македонији. Оснивање овог патриотског друштва и ми са своје стране најсрдачније поздрављамо, препоручујући Српкињама, да се у што већем броју ухвате у ово „коло“, које би требало да нађе што већа одзива у народу српском, како у палати тако и у чатрљи“.¹⁸

Оснивачка скупштина била је до тада највећи женски митинг на којем је учествовало преко 3000 жена. На крају скупа изабрана је управа Кола српских сестара у коју су ушле: Савка Суботић као председница друштва, Милица Добри као потпредседница, Надежда Петровић и Јелена Лазаревић као секретари и Марија Јелачић и Јела Бајлони као благајнице.¹⁹

Два дана након оснивања Кола, *Велика Србија* је у броју 3. од 17. августа у рубрици Дневне вести под називом Савез српских сестара објавила: „Овд.[ашње] Српкиње свију вера држаће сутра у четири сахата по подне у сали Велике Школе редован збор „Савеза Српских Сестара“. На овом збору решаваће се о начину, који је најподеснији, да би се најбоље и најбрже притекло у помоћ нашим сународницима у Старој Србији и Македонији“.²⁰ Како у самом обавештењу пише да ће збор држати Српкиње свију вера, види се да је Коло српских сестара окупљало у својим редовима чланове свих конфесија, и православне и римокатоличке и исламске. Први одбор Кола који је основан убрзо након оснивања овог Друштва био је у Београду. О томе је *Велика Србија* у броју 5. од 19. августа писала: „У дугој жељи да припреме и одуже свој део дуга своје

¹⁶ J. Milanović, „Bosna i Hercegovina u Vardaru – kalendaru Kola srpskih sestara“, Istorija 20. veka, 1, Beograd 2017, 29.

¹⁷ Љ. Мирковић, н.д., 67.; J. Milanović, n.d., 29-30.

¹⁸ „Коло српских сестара“, Велика Србија, бр. 1, 15. август 1903.

¹⁹ J. Milanović, n.d., 32.

²⁰ „Савез српских сестара“, Велика Србија, бр. 3, 17. август 1903.

народу, српске сестре, најугледније госпође и госпођице београдске, решиле су да образују патриотско друштво „Савез српских сестара“. Ради тога одржан је јуче по подне јаван збор београдских женскиња, који је био сјајно посећен. Збор је отворила г-ђа Мица др. П. Добри, захваливши се на сјајној посети и позивајући све на сложан рад. За председницу изабрана је г-ђа Аранђеловићка, стара учитељица београдска, а за секретаре г-ђице Јелена Лазаревићева, лисансијеткиња филозофских и друштвених наука са Женског универзитета, и наставница Женске Учитељске Школе, г-ђица Надежда Лонткијевићева. Г-ђица Надежда Лонткијевићева, у својој лепој сестринској речи, позвала је све на рад и да нас у томе ништа не омете. „У коло сложне Српкиње јер само слога Србина спасава. Српкиње напред на свети завет свој!“ Г-ђица Надежда Петровићева је дивно беседила и својом лепом, пуном енергије речи одушевила је цео збор. Позива Српкиње да стану на браник угрожених интереса Србинових. „Потецимо у помоћ, јер је она сада потребна. Покажимо нашим јединством и слогом да је српска жена чврст бедем о који ће се разбијати најезда туђинска. Спремајмо брата, војна или већ остарела оца за крвав за свети бој, за крст часни и слободу златну!“ Препоручује, да се одмах отворе болничарски курсеви, који ће српске сестре походити, да брата свога палог на бојном пољу, саме видају и ране му превијају, јер туђа рука рану не лечи. Износи какве све Србија и Српство услуге од њих с правом ишчекује. Приложимо колико која може и прилог од 5 динара добро ће доћи. Место воштаница на гробове умрлих приложимо прилоге за „Коло српских сестара“, које ће их употребити на тако корисне циљеве. На тај начин палимо место мртвим живим свеће, а душама наших покојника биће милија жртва ова принета на олтар Отаџбине. Закунимо се овде, да ћемо испунити свети завет свој. Закунимо се да ћемо друштво одржати и њиме Српству користити онолико колико оно од нас очекује. Помолимо се Богу, да нам помогне у овом послу и кликнумо: Да живи Србија и сав српски род!“ Свршетак говора примљен је великим одобрењем. По том су прочитана друштвена правила, која су с малим изменама примљена и решено је, да се данас, у 3 часа по подне, опет све састану ради избора управе, пошто је јуче за то већ било доцкан, када се до те тачке дневног реда дошло. Овај покрет честитих сестара наших срдачно поздравимо са жељом да нам буде од онолике користи на колику су мислиле честите српске сестре које су ову идеју прве покренуле“.²¹

Крајем августа, председница Кола српских сестара, Савка Суботић, упутила је проглас Српкињама да постану чланице овог друштва. *Велика Србија* је овај проглас пренела у свом 15. броју од 29. августа 1903. године. Проглас је почињао са „СЕСТРЕ СРПКИЊЕ“ и гласио је: „Српски народ и српско племе иде у сусрет све тежим и тежим данима. Гласови, који из потлачених српских покрајина класичне Македоније и Старе Србије сустижу, с дана на дан све су очајнији; над српским домовима развитлао се бес и ужас, српско је огњиште разорено; српска светиња обешчашћена: српска мајка и сестра осрамоћена, а хранитељи побијени. Збегови су пуни нејачи и њихов писак још се није коснуо милостиве Европе, али је бар допро до нас, да нас пробуди из тешкога сна из онога сна којим само болесник спава. Ако смо се ма и у последњем часу пробудили, ако смо се прибравили, ако смо појмили дужност и сви као народ и

²¹ „Збор српских сестара“, Велика Србија, бр. 5, 19. август 1903.

свако као појединац, онда је и време да се распоредимо, те да се у даном тренутку нађемо свак на своме месту. А наше је место, сестре Српкиње, да гладнога нахранимо, голога оденемо, уцвелога утешимо, и да ране задобијене на бојноме пољу за српску слободу извидимо. С тога смо се сабрале у једно коло, коло непробојно и нараздвојно, коло чврсто везано вољом и жељом да и ми Српкиње, мајке и сестре понесемо само део своје дужности према своме народу. С тога смо и образовали „Коло Српских Сестара“ а са задатком: члан 2. „Морално и материјално потпомагање своје браће и сестара из потлачених крајева српских, која су, услед сталних нередовних прилика у тим крајевима, на сестринску помоћ упућена, као и подржавање и потпомагање сваке тежње и подвига за ослобођење Српства.“ Овај ће задатак друштво постизати: а.) потпомагањем оних српских породица и нејачи, која под тешком борбом и злом у неослобођеним крајевима изгубе хранитеље или којима се уништи дом и огњиште. б.) потпомагањем бегунаца и њихових породица, које потраже склоништа на земљишту Краљевине Србије. в.) бригом о васпитању деце из заробљених српских покрајина, отварањем курсева у којима би се спремале милостиве сестре (нудиље и видарке) које би на случај потребе помогле својој браћи у борби. Сестре Српкиње! Потеците у ово коло, приборите се, призовите и обавестите све сестре своје, да нас је више, да смо све ту, да ни једна не изостане на овом великом послу, на великој дужности српске мајке, кћери и сестре, дужности коју је српској сестри обележила још Косовка девојка. Потеците српске сестре у коло, упишите се у чланство, одвајајте од свог иметка најмањи део, онолико колико можете, колико хоћете, те да учинимо и ми своје те да поднесемо и ми свој део дужности према твоме народу“.²²

Рад Кола је од самог почетка свог постојања био усмерен ка националном, медицинском и хуманитарном пољу. Поред помоћи коју је Коло слало у Стару Србију и Македонију, помоћ је слата и Србима у Аустроугарској монархији. На вест о великом пожару који је задесио Травник 1903. године Коло српских сестара је сакупило помоћ за пострадале Србе. Вест о слању помоћи пренела је *Велика Србија* у 28. броју од 11. септембра 1903. године: „Коло српских сестара на глас о великој несрећи која је задесила нашу браћу у Травнику, а знајући, да је брза помоћ двострука помоћ послало је од своје стране леп дар, да се тиме бар у први мах утру сузе погореле сиротиње“.²³ Из поменутог текста нисмо сазнали коју и какву врсту помоћи је Коло послало за пострадале Србе у Травнику.

Удружење је бринуло и о српској деци и одраслима из Старе Србије и Македоније који су боравили у Београду. Оно је преузело обавезу на себе да им обезбеђује послове али и да води „сталан надзор о њиховом раду, вредноћи, поштењу, моралу, владању...“.²⁴

Коло српских сестара је у Београду организовало и парастосе за изгинуле и побијене Србе у Старој Србији и Македонији. Један такав парастос одржало је крајем септембра 1903. године. *Велика Србија* је у броју 41. од 25. септембра о томе извештавала: „28. овог месеца у недељу после службе божје у овдашњој Саборној цркви, даваће се парастос нашој браћи и сестрама изгинулим у борби

²² „Сестра Српкиње“, Велика Србија, бр. 15, 29. август 1903.

²³ „Српске сестре за пострадале Травничане“, Велика Србија, бр. 28, 11. септембар 1903.

²⁴ А. Раденић, прир., Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књ. 1, св. 1, Београд 1991, 438-439.

за ослобођење Старе Србије и Македоније. Управа Кола Српских сестара моли грађане свију редова, као и све сестре српкиње, да узму живог учешћа у овоме тужноме помену и својим присуством увеличају ову свечаност“.²⁵

После одржаног помена Србима из Старе Србије и Македоније 28. септембра, Управа Кола је преко листа Велика Србија упутила јавну захвалност. Она је гласила: „Управи Кола српских сестара част је изјавити своју најтоплију захвалност Његовом Високопреосвештенству Господину Митрополиту на дозволи да се парастос могао у недељу давати. Исто тако Управа благодари Београдском Свештенству и Господину Епископу Кирилу на чинодејствовању, Господину Михајилу Поповићу свештенику на онако лепом слободоумном говору, који је сва срца свакога правог Србина потресао и Титорима Саборне цркве за бесплатно осветљење и звонења. Управа Кола Српских сестара благодари господи министрима и чиновницима, свима грађанима и грађанкама, који су изволели присуствовати овоме тужном помену и тиме посведочили своју дубоку тугу за изгинулима у Македонији и Старој Србији. Његово Величанство Краљ изволео је као и њено Височанство Кнегињица Јелена послати изасланике на парастос, држан изгинулима у Македонији и Старој Србији“.²⁶

Број 48. *Велике Србије* од 1. октобра 1903. године најавио је да ће 5. октобра у сали Велике школе бити одржано свечано предавање Кола српских сестара. Предавање је било организовано за 3 сата после подне, а улазница је била 1 динар. Сав сакупљени прилог био је намењен као помоћ пострадалима у Старој Србији и Македонији. У обавештењу је даље стајало: „Говор ће држати једна од чланица Кола Српских сестара. Умољава се свако да посети ово предавање. Овим свечаним предавањем биће отворена серија популарних предавања, коју ће држати поред женскиња још и наши признати научници од књиге и пера“.²⁷ Као што је и било најављено, Коло српских сестара одржало је предавање у сали Велике школе. Предавање је одржала председница Кола, Савка Суботић која је говорила о положају жене у српском друштву, циљевима Кола, традицији и породици, потреби образовања жена и деце и другим темама.²⁸ Предавању су поред ондашњих виђенијих људи присуствовали и Принцеца Јелена Карађорђевић, први ађутант краља Петра, пуковник Дамњан Поповић²⁹, и председник београдске општине Коста Главинић. На предавању је принцеца Јелена Карађорђевић уручила Колу српских сестара прилог од 200 динара у злату.³⁰

Принцеца Јелена Карађорђевић била је веома поштована од чланица Кола српских сестара. Поводом принцезиног рођендана, честитку је послао Шумадијски одбор Кола из Крагујевца. Честитка је била објављена у 75. броју *Велике Србије* од 28. октобра и гласила је: „Са данашњег редовног састанка Шумадијско Коло српских сестара шаље о рођендану Вашег Краљевског Височанства најискреније поздравље и топле жеље за дуг и срећан живот

²⁵ „Парастос изгинулима у Старој Србији и Македонији“, Велика Србија, бр. 41, 25. септембар 1903.

²⁶ „Захвалност“, Велика Србија, бр. 48, 1. октобар 1903.

²⁷ „Свечано предавање српских сестара“, Велика Србија, бр. 48, 1. октобар 1903.

²⁸ J. Milanović, n.d., 32-33.

²⁹ „Принцеца Јелена на предавању“, Велика Србија, бр. 54, 7. октобар 1903.

³⁰ „Коло српских сестара“, Велика Србија, бр. 55, 8. октобар 1903.

кличући: Живело ваше височанство“.³¹

Поред предавања, културно-уметничких вечери, организовања парастоса за изгинуле и побијене Србе из Старе Србије и Македоније, Коло српских сестара је организовало и свечане представе. Прилоге са представа слало је Србима у Старој Србији и Македонији. Тако је 8. новембра 1903. године ово Друштво требало да организује једну представу у Народном позоришту. О томе је *Велика Србија* од 29. октобра обавестила јавност следећим текстом: „У суботу 8. новембра ове год. даваће Коло Српских сестара у Народном позоришту – свечану представу са живим сликама у корист пострадалих у Старој Србији и Македонији. Припреме се у велико чине, на чему раде наши уметници, са патриотском садржином. Надати се да ће грађанство обилатом посетом потпомоћи Коло у његовим племенитим намерама“.³² Представа је одржана дан раније, 7. новембра, а поред осталих гостију, представи су присуствовали и краљ Петар Карађорђевић, принцеза Јелена, престолонаследник Ђорђе и први краљев ађутант пуковник Дамњан Поповић.³³

Коло српских сестара најчешће се издржавало захваљујући добровољним прилозима који су стизали готово из целе Србије. Прилоге су слали учитељи, професори, лекари, свештеници, трговци, занатлије али и припадници српске војске. О предлогу једног српског официра да се Колу пошаље преко 100.000 динара сазнајемо из 80. броја *Велике Србије* од 3. новембра 1903. године: „Дознали смо да је један од млађих официра из унутрашњости, поднео рапорт својој команди, да се новац уложен за фонд „Миламово“, који ни на шта није употребљен, да Колу српских сестара, као помоћ српских официра за пострадале Македонце. Да ли је тај рапорт стигао г. Министру војном јавићемо чим се известимо. Фонд располаже сумом од преко 100.000 дин. Овај предлог младога официра ми поздрављамо, и честитамо му што је нашао најбољи и најплеменитији начин како да се са овим новцем поступи, а уверени смо, да ће сви официри једнодушно прихватити његов предлог као свој а г. министар и усвојити“.³⁴ Из цитираног текста нисмо могли да сазнамо име српског официра који је предложио да се Колу уступи преко 100.000 динара помоћи, нити пак из ког је града и гарнизона.

После тромесечног прикупљања помоћи за Србе у Старој Србији и Македонији, Коло српских сестара одлучује да ту помоћ пошаље својим сународницима у овим српским крајевима. У броју 87. од 11. новембра, *Велика Србија* је под насловом „Изасланици Кола Српских Сестара“ удружењу још једном указала пажњу и изразила велику захвалност за остварено дело: „Управа Кола Српских сестара одлучила је да изашаље у она места у Македонији и Старој Србији, у којима има највише страдалника, две своје изасланице, које ће однети повећу суму новаца што су до сада прикупили, те да их разделе у припомоћ наших конзула тамошњим страдалницима. Овај корак управе Кола Српских Сестара за сваку је похвалу, јер ће се на тај начин најбоље привести у дело племените намере сестара српкиња“.³⁵

³¹ „Принцеза-Шумадинкама“, Велика Србија, бр. 75, 28. октобар 1903.

³² „Свечана представа“, Велика Србија, бр. 76, 29. октобар 1903.

³³ „Посетили“, Велика Србија, бр. 85, 8. новембар 1903.

³⁴ „Официри Колу српских сестара“, Велика Србија, бр. 80, 3. новембар 1903.

³⁵ „Изасланици Кола српских сестара“, Велика Србија, бр. 87, 11. новембар 1903.

Ко су биле изасланице које су одређене да однесу помоћ српском народу сазнајемо из текста који је био објављен 14. новембра: „Г-ђа Мица Др. П. Добри и г-ђица Надежда Петровићева одређене су да као изасланице Кола Српских Сестара отиду у Македонију и Стару Србију, да раздаду прикупљену помоћ там.[ошњим]страдалницима. Изасланице ће се кренути тамо ових дана“.³⁶

Потпредседница Милица Добри и секретар Кола српских сестара Надежда Петровић кренуле су пут Старе Србије и Македоније крајем новембра 1903. године. Оне су успеле да обиђу планину Козјак и остала места где су се збегови склонили. На свом путу поделиле су помоћ у новцу, храни и одећи. Са њима је тада кренуо и Милутин Степановић, члан одбора Српске четничке организације.³⁷ Приликом поделе помоћи среле су се и са српским националним радницима, међу којима је најзначајнији био потоњи српски четнички војвода Лазар Кујунџић. Надежда Петровић је тај састанак овако описала: „Као да сад гледам значајну вечеру пред свој одлазак из Кичева у кући сада пок.[ојног] храброг и дивног јунака Лазара Кујунџића, учитеља и управитеља основне школе у Кичеву. Вече се спустило туробно, у целој варошици гробна тишина, свака од сваког преза. У кући, у суседној ниској собици, поседали искупљени угледни Срби из Кичева и њихови свештеници; тишина, нико се не усуђује да прекине, лица тамна, забринута; само с времена на време на улици се чује топот турских стражара, разговор задоцнелих аскера... Лазар Кујунџић својим снажним а мелодичним гласом износи двогубе муке које трпе Кичевци и Поречани. У говору га допуњује прота Андреја кичевски као и остали сакупљени; сви су сагласни да се више таквим животом не може, да се народу мора прво дати заштите, а за хлеб ће се и сам постарати. Дуго и дуго су они разлагали потребу рада а затим Лазар прекиде сва ова излагања изјавом. Оружја нам, сестро дајте да се бранимо и нејач одбранимо, дозволите да од овога новца који нам предадoste набавимо оружја и муниције, образујемо комитске чете, иначе смо изгубљени нас ће нестати; а ко ће народ чувати... Узбуђена исто као и они ја им пружих обе руке рекав[ши]: Узмите браћо, овај новац, употребите на оно што вам потреба изискује; на место плугова и мотика купите пушке и муницију, с њима засејте прво семе за слободу, па кад дође време ослобођења заједно ћемо прибирати жетву. А ја вам се заклинѐм колико год могу да ћу вас потпомагати да једног дана наши прихвате нашу акцију, а донде нико неће знати да су сестре из Србије у житу и плугу донеле пушке и муницију. И на овој вечери Лазар Кујунџић се заклео да ће служити своме раду не више са пером но пушком и да си образује чету са Саватијем и још четворицом другова, а у Поречју ће водити чету војвода Мицко који је тек тих дана изашао са 10 година робије. Кроз капке прозорске на истоку пробише зеленкасти и румени зраци зоре...“.³⁸ Прва акција Кола српских сестара била је успешна. Надежда Петровић и Милица Добри вратиле су се с пута у Београд прозебле и болесне, али веома срећне што су успеле у својој намери.³⁹

У међувремену, док су се њих две спремале да крену на пут, у Нишу је био

³⁶ „Изасланице Кола српских сестара“, Велика Србија, бр. 90, 14. новембар 1903.

³⁷ С. Симић, Српска револуционарна организација – комитско четовање у Старој Србији и Македонији 1903-1912, прир. Ј. Бајић, Београд 1998, 61.

³⁸ „Почетак четничке акције у Јужној Србији“, Време, бр. 5158, 25. мај 1936.

³⁹ J. Milanović, n.d., 33.

одржан збор Кола српских сестара 17. новембра 1903. О томе је Велика Србија 18. новембра писала: „Овдашње „Коло Српских сестара“ у хотел: „Европи“ одржало збор, на коме је учествовала множина света. Активан рад увелико отпочео и млади овдашњи књиџар г. Драгиша Пешић поклонио данас „Колу Српских Сестара“ потребан писаћи материјал и књигу, у којој ће се уписивати суме прилога и имена приложника, која ће се доцније новинама публиковати. Желим, да рад госпођа и госпођица нишких, пун патриотизма уроди плодом и успехом у времену, кад су се себични интереси туђинаца и освајачке тежње њихове на оно што је наше, сломили, да нас упропасте, сејући раздор међу Словенима и туткајући Арнауте и Азиске варваре да уништавају српско племе у Старој Србији и Маћедонији, хотећи на тај начин, да на Балкану униште ону народност која је у већини и која ће, у шта не сумња сваки патриота, завладати Балканом и створити Велику Србију, само буде ли пожртвовања, сапопреговања и истрајног рада. Дај Боже!“⁴⁰

Након овог чланка, *Велика Србија* је још два пута до краја године објавила вести о овом удружењу дајући имена чланова који су му приступили и приложника који су послали помоћ. Последњу вест о удружењу ових сјајних жена, лист је пренео у свом 106. броју од 2. децембра 1903. године. Наредног дана изашао је последњи број *Велике Србије*, након чега је престала да излази све до 1914. године. Коло српских сестара наставило је са својим радом помажући Србе из Старе Србије, Маћедоније, Босне и Херцеговине, Црне Горе. Одиграло је значајну улогу у помагању српских четника и српске четничке организације у Старој Србији и Маћедонији, а свој национални рад вршило је и у координацији са Друштвом Светог Саве, Друштвом Књегиња Љубица и Друштвом Српска браћа.⁴¹

⁴⁰ „Наши дописи“, Велика Србија, бр. 94, 18. новембар 1903.

⁴¹ Архив Србије, Друштво Светог Саве, 835, 992, 1051, 1053, 1074.; Историјски архив Београда, 1084, 72.1.39., 72.2.17.21., 72.2.48.

Необјављени извори:

Архив Србије, фонд Друштва Светог Саве.
Историјски архив Београда, фонд Друштва Књегиња Љубица.

Објављени извори:

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914, књига 1, свеска 1. Београд 1991.
Стеван Симић. Српска револуционарна организацији – комитско четовање у Старој Србији и Македонији 1903 – 1912. Прир. Јово Бајић. Београд 1996.

Штампа:

Велика Србија (1903)
Време (1936)

Литература:

Сретеновић, Синиша, и Божидар Недељковић-Рочкоман. уред., Аламанак хуманих друштава. Београд 1940.
Жутић, Никола. Велика Србија 1888-1926 – историографска анализа листова Велика Србија. Београд 2016.
Јовановић, Јован М. Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења. Београд 1990.
Милановић, Јасмина. „Стара Србија у успоменама Делфе Иванић“. Лесковачки зборник, LIII, Лесковац 2013.
Ista. „Bosna i Hercegovina u Vardaru – kalendaru Kola srpskih sestara“. Istorija 20. veka, Београд 2015.
Иста. Делфа Иванић – заборављене успомене. Београд 2015.
Ista. „Mabel Grujić i Delfa Ivanić – dobročiniteljke srpskog naroda“. Istorija 20. veka, Београд 2014.
Мирковић, Љиљана. „Грађа о Колу српских сестара у Архиву Србије“. Архивски преглед, 1-2, Београд 1990.
Самарцић, Радован, Сима Ђирковић, Олга Зиројевић, Радмила Тричковић, Душан Батаковић, Веселин Ђуретић, Коста Чавошки и Атанасије Јевтић. Косово и Метохија у српској историји. Београд 1989.
Софронијевић, Мира. Хуманитарна друштва у Србији. Београд 2003.
Столић, Ана. „Феминизам“. У: Срби 1903-1914 – историја идеја. прир. Милош Ковић, Београд 2015, 299-316.